

Lipót, a jó és hű Lipót, kit nem sujt az én szerencsétlen sorsom, megígérte, hogy mint jó atya, úgy fog Rólad és gyermekeinkről gondoskodni s ő meg is tartja ígéretét.

Ami a világi javakat illeti, arról nem kell véled semmit sem közölnöm, ebben nem lesznek gondjaid, mert vagyonedat nem vehetik el. De egy kérésem mégis lenne Hozzád. Arra kérlek, hogy kötelezettségeimet, nehogy nevemen folt essék, váltanád be. Erik és Viktor adósságait ismered. Damjanich tábornoknak 1450 forinttal — egyezményes pénzben — tartozom, fizess ezen összeget özvegyének, mert nevezett is, velem együtt holnap mártír-halált hal. Ugyancsak 400 forinttal — e. p. — tartozom Albreck őrnagynak, de hogy ő hol van, azt nem tudom, majd jelentkezik Nálad. Inkey Muki nekem tartozik 500 forinttal. A házassági óvadék, minden bizonnyal változatlanul megmarad, miután az a Tied.

Fivéreimnek és a hozzám tartozóknak igaz áldásom, imádkozom boldogulásukért. Viktoromat, ki talán nem is sejti, hogy mily sors vár réám, mélyen sujtja majd e csapás, de az Úr, ki sebeket ejt, ad írt is azokra.

Lásd Elizám, reméllem, hogy ha fájdalommal telt szívvel is, de bizalommal nézel sorsod elé, imádkozni

fogok éretted és gyermekeimért, mert azt mondják: Egy haldokló imája különös erővel bír. Szíved vérzik, érzem, de a gyermekeinkkel szembeni kötelesség fájdalmadat enyhítendi és idővel Hermann, ki annyira hasonlít hozzám, képmásommá válhat. A kisebbeknek e nagy fájdalomtól még nem jut ki rész, de jól van ez így. Ők atyjukat csak a Te elbeszéléseidből ismerhetik majdan meg s ki tudná nekik jobban elmesélni, hogy atyjuk, ha a világi törvények őt el is ítélték, mégis mindig becsületes ember volt, kit igaz meggyőződése vitt a halálba.

Az idő, mit még a földön vándorolhatok, rövidre szabattott és leveletem is nem sokára leadom, de most oly nehézzé válik magamat e soroktól elszakítanom, hogy ezek az utolsó, mit Néked írhatok.

Isten áldása kísérjen és védje az én hűséges hitvesem, adjon Ő Neked erőt és bátorságot — nekem pedig örök nyugalmat.

Én egyetlen, hűséges Elizám, gyermekeim! éljétek boldogan, nem sokára már kiszenvedtem: még egyszer köszönet a Te hű szerelmedért, mindazért, mit érettem tettél. Istenem! Istenem tovább már nem bírom, éljél boldogan, én életem, mindenem Te,

haláláig hű *Károlyod.*

Közli: *Timon Béla.*

### Tudományos élet.

Horváth János új könyve. — A kultúrpolitika filozófiája. — A szentistváni Intelmek forrásai. — A magyar sárkány. — Ellenreformáció. — A német magyar zsidó sajtó multja. — A hercegprimás a dilettáns történészek ellen.

A husvétii könyvpiac jelentős eseménye Horváth János várva-várt régi magyar irodalomtörténetének megjelenése. «A magyar irodalmi műveltség kezdetei» címet adta művének a kitűnő magyar irodalomtörténész, mert irodalmi felfogását kiváltképen jellemzi, hogy az irodalmat nem mint valami levegőben lógó külön világot

tekinti, hanem a vele összefüggő irodalmi *élettel*, az irodalmi tudattal, a könyv és közönség viszonyával, az író szándékkal együtt vizsgálja, vagyis az irodalmi *műveltség* vizsgálatára irányítja figyelmét. A szempontok ilyen tágulása természetesen a történeti tárgyalás folyamatát is lényegesen módosítja az eddigi módszerrel szemben



mely minden erőlködése ellenére sem tudott a régi irodalom tárgyalásában, még pedig éppen a társadalmi szempontok mellőzése miatt, teljesen történetivé válni. A társadalmi szempontok alkalmazásával kissé hátrébe szorulnak a középkori irodalmunknál eddig csaknem kizárólagos tárgy-történeti szempontok, melyeket Horváth csak futólag érint és előtérbe nyomul egy sajátosan magyar probléma: a magyar «deákság» kialakulása. Így az eleinte szórványos, később tömegesen fellépő latin és magyar irodalmi termékek is szervesen a magyar történet fejlődésébe illeszkednek.

Mint hogy Horváth János az irodalom történetének tárgyául magát az *irodalmat* veszi, nem a romantikus képzeletet izgató, homályos őskorral, az irodalomelőttiség korával kezdi a magyar irodalom történetét, hanem az írásbeliség kialakulásával, mely az irodalmi élet feltétele és előzménye. Esetleges ősi elemek, mint a hún rokonság gondolata, a magyar ősmondák hagyományai — nagyon helyesen — csak akkor lépnek fel tárgyalása folyamán, amikor ezekről már irodalmi feljegyzések tanuskodnak. Ez a módszer irodalomtörténetének reális színezetet és teljes történeti értéket biztosít a korábbi romantikus konstrukciókkal szemben.

Igy lesz nála a magyar «deákság» történetének első fejezete a magyarországi latin irodalom, melybe nemcsak a gyér számban ismeretes teológiai és jogi munkák, hanem a nemzeti talajban gyökerező krónikák is beletartoznak. Mindezekről mindig tud valami újat, érdekeset mondani a szerző, aki az irodalmi élet belsejéből tekinti tárgyat és nem valami kívülről alkalmazott szempontokhoz igazítja mondanivalóját.

A könyv legnagyobb részét azonban az ú. n. kódexirodalom tárgyalása foglalja le. Horváth itt is lényegesen újat és fontosat tud mondani, mert, mint az

irodalmi *élet* kutatója, megkísérli ennek a XV. század végén hirtelen nagy tömegben feltűnő irodalmi termelésnek keletkezését megmagyarázni. Az okokat a korábban német többségű szerzetesházaknak XV. századi lassú elmagyarosodásában és bizonyos ferences- és domonkosrendi reformok szigorító szellemében jelöli meg. Ezzel most már előttünk áll ennek a nagyjelentőségű irodalomnak s vele együtt az egész magyar irodalomnak kialakulása, mint a középkori katolikus egyház latin litteratúrájának magyar hajtása, melyben a világi magyarság gazdag nyelv- és formahagyománya találkozik az egyházi latinság szellemével, évezredek irodalmi gyakorlatával. Horváth János a kódexek figyelmes tanulmányozása során sok új adatra bukkant s így mesteri fejezetekben tudja rajzolni a kolostori irodalmi élet világát. A magyar irodalom első közönsége gyanánt a magyar apácákat jelöli meg. Főleg az ő kedvükért jön létre a magyar irodalomnak ez az első, zsenge formája. De egy erős írói egyéniséget is sikerült felfedeznie Horváthnak, a Karthauzi Névtelen személyében, ki erős írói tudattal, jellegzetes személyiséggel jelenik meg az Érdy-kódexben, míg az egész kódexirodalmat éppen a személytelenség jellemzi. Ő az átmenet az újkorba. A magyar stílus- és vers-történet legfinomabb elemzőjének a kódexek nyelvéről és a régi magyar versről írott szép fejezetei zárják a magyar irodalomtörténetben bizonyára új korszakot jelentő könyvet, mely, reméljük, csak bevezetője a többi kötetnek.

\*

Kornis Gyula mostanában tartotta rendes tagsági székfoglalóját az Akadémián. Ebben az előadásában is olyannak mutatkozott, amilyennek eddig ismertük: az eszmestratégia robusztus mesterének, ki a filozófiai



distinkciók, logikai kategóriák, tudományelméletek világában nem csupán, mint mondani szokták, otthonosan mozog, hanem mint egy nyugodt játéktű, higgadt virtuóz, játszik velük, komponál, harmonizál.

Egy új tudományág, a *kultúrpolitika filozófiája* bontakozott ki készülő könyvtvének felolvasott fejezetéből. A kultúrpolitika az ő tudományos fogalmazása szerint az államtudomány függvénye. S csakugyan szükséges, hogy a kultúrának, mely a legmagasabb, mert egyéni érdekek felett álló, eszményi államcél, tudományos vizsgálati módszerei megfogalmazassanak, tisztázott fogalmai legyenek, mert a modern államélet a pusztá anyagi megélhetően túl valóban a kultúra szolgájának tekintí magát. Ezért a hallgatóközönség, mely nem csekély részben politikusokból, jogászokból állott, növekvő érdeklődéssel hallgatta, mint fejtí ki Kornis megszokott világosságával a kultúra fogalmát, viszonyát hatalomhoz, államhoz, mint mutat rá arra, amit nálunk bizonyos barbársággal kacérkodó körökben szívesen elfelejtene, hogy Európa azért lett a világ ura, mert a kultúrát államélete szolgálatába állította és viszont hogy sok barbár nemzet azért pusztult el, mert nem volt képes a magasabb nyugati civilizációt magáévá tenni.

\*

A nálunk nagyon elárvult középkori latin filológia avatott művelője, Balogh József, kinek a szentistváni Intelmekről írott tanulmányai már eddig is feltűnést keltettek, megint érdekes forrásokra mutatott rá a Magyar Nyelvtudományi Társaságban. Nevezetesen a «soknyelvű és sokerkölcsű» ország kifejezéssel kapcsolatban rámutott arra, hogy ez egy Sallustiusból eredő közhely, mely Sallustiusnál a római birodalom eszméjéből ered s amely a Nagy Károly frank-római birodalmi eszméjén ke-

resztül frank fogalmazásban jutott hozzánk. Ugyancsak Sallustiusból eredő közhely a vezérek és főurak testvéri szeretetének ajánlása, melyben pedig egyes közjogászok valami ősi magyar törzsi szellem maradványait vélték felfedezni. Ellenben a magyar étellel való kompromisszumnak tekintí Balogh József azt az ajánlást, hogy minden nemzetet s így a magyart is saját szokásai szerint kell kormányozni, mely a középkori karoling-római birodalmi eszmétől teljesen távol áll. A szerző, Balogh József szerint, nem lehet Szent Gellért, mert az Intelmek forrásai és eszméi Lombardiában ismeretlenek voltak; a mű tipikusan karoling-frank szellemi termék, melyben a Nagy Károly birodalmának és Róma-utánzó uralkodásának humanizmusa rejlik. Így csak egy jövevény frank szerzetes munkája lehet, ki valószínűleg ezért is ajánlja a jövevényeket a leendő uralkodó figyelmébe az ál-Aristoteles politikai művéből kölcsönzött gondolattal. De István nevéhez méltán fűzte az író e gondolatokat, mert István rendeltére készült és az ő életműve minden tekintetben igazolja a benne leszűrt elveket. Ebben a korban különben semmiféle uralkodó nem foglalkozik politikai tractatusok írásával.

\*

Nagyon megkapó volt, mint mindig, Solymossy Sándor akadémiai felolvasása *Népmeséink sárkányalakjáról*. Olvasóinknak egymásután beszámoltunk azokról a tanulmányokról, melyekben az egyetlen magyar etnografiai tanszék tulajdonosa a magyarok ősvallását, pogány hiedelmeit tárja fel az összehasonlítható folklore segítségével. Ezúttal is sikerült neki a magyar mesékből ősi magyar mythologiai fogalmakat kimutatni. Megállapította, hogy a magyar mesékben kétféle sárkánytípus van: egy nyugati sárkány, a *draco*, mely



afféle hüllő állat, kincset őriz s úgy látszik indogermán eredetű és a biblián, vagy számos nyugati eredetű mesén át hatolhatott be a magyar folklórebába is. Ellenben van egy ettől lényegesen különböző sárkány is, még pedig éppen azokban a mesékben, melyekről már korábban kimutatta, hogy nem az indogermán, hanem az euro-ázsiai uraltájai mesekincshez tartoznak. Ez a sárkány a természeti tüneményekkel kapcsolatban jelentkezik, zimankóban, felhőben, futószelemben nyargal. Ellopja a napot, holdat és csillagokat a *Sárkánycsalád* c. mesében, nőt rabol, birokra kel, buzogányt dob a *Fehérlő fiában*. Tehát emberalakú szörny és nem hüllő ez a keleti, turáni sárkány, melynek pontos mását megjelölhetjük a csuvas, tatár, vogul, votják mesékben s amelyet a magyarok nyilván őshazájukból hoztak magukkal, még pedig nevével (sárkány östörök jövevényszó) és a két idézett mesecsaláddal együtt.

\*

Ugy a katolikus, mint a protestáns egyháztörténezeteket érdekelheti az az előadás, melyet legutóbb Meszlényi Antal tartott a Szent István Akadémia egyik ülésén. Meszlényi részletesen feldolgozta Szelepcsényi primásnak eddig csak hiányosan ismert szentszéki jelentését a magyarországi visszatérítési mozgalom eredményeiről 1671 és 1676 között. Az ellenreformációs mozgalom szellemi hátterét Bársony György vitairata, a *Veritas toto mundo declarata* nyújtotta, melyben a szerző a protestánsok jogait védő békék érvényességét támadta meg. Szelepcsényi is ezt az iratot használja fel jelentésében. A katolicizmus hanyatlásának okait, mint a legújabb magyar történetírás, a mohácsi vész következményeinek tudja be, aminők az általános erkölcsi züllés, a török uralom, az idegen katonaság, az egyházi javak katonai célokra való elkobzása, az

üresen hagyott főpapi székek. Ő maga az idegen misszionáriusokat nem szívesen látja az ellenreformációs mozgalomban, mert észreveszi sikertelenségüket; e helyett a papképzés reformján dolgozott eredménnyel. Aztán beszámol az erőszakos eszközökről, a a gályára küldött prédikátorokról, a katonasággal visszavett 62 templomról és 63.000 lélekre teszi a hat év alatt visszahódított hívek számát.

E számok mindenesetre kisebbek, mint az eddig feltételezettek. Persze a Thököly-féle felkelés sikerei ezeket az eredményeket jórészt megsemmisítették.

\*

Rendkívül érdekes és aktuális témát tárgyalt nagy módszerességgel, világos stílusban és meggyőző erővel Pukánszky Béla a Budapesti Philológiai Társaság legutóbbi ülésén. A *zsidóság és a magyarországi német kultúra a múlt század derekán*, volt az előadás címe s Pukánszky-nak sikerült ebben a magyarság legújabb szellemi történetére nézve is oly fontos kérdéskomplexumban világosságot és rendszert teremtenie. A zsidó németnyelvű hírlapíró akkor tűnik fel tömegesen a magyar időségi sajtóban, mikor a városi német polgárság a magyarosodás útjára lép, magára nézve a magyar nyelvűséget kötelezőnek ismeri el s a német nyelvű hírlapok és folyóiratok szerkesztésével is felhagy. Egyesek ugyan duzzognak és megtaláljuk őket később az antiszemita táborában, de a nagy tömeg készséggel enged a magyarság szellemi presztizsének. Mint-hogy azonban a német időségi sajtóra egyelőre még szükség van, az így támadt rést a zsidóság foglalja el.

A német időségi sajtó szelleme ezzel egyszerre megváltozik. Addig mindig inkább hátra volt egy lépéssel az európai mozgalmakban, ezután mindenben elől jár, a németországgal egy szinten mozog. Berlinből, Prágából, Bécsből, Lipséből, Königsbergből,



Boroszlóából özönlenek magyar földre a zsidó hírlapírók, kik közt a leghiresebbek Saphir, Kompert, Neustadt Adolf, Heller Izidor. 1848-ban már csak négy folyóirat volt teljesen zsidómentes. A magyarországi német sajtónak nagy szüksége volt erre a közreműködésre, mert csak a zsidóság rendelkezett felhasználatlan németnyelvű írőkkel.

A zsidó újságírók ezt a németnyelvű irodalmat teljesen az új liberális, demokrata, jungdeutsch ideológia szolgálatába állították. Heine és Börne az eszményképük; a népszerű Saphir is Heinét utánozza. Haladó európai ízlést képviseltek, lesajnálták az itthoni provinciális ízű alkalmi versköltszetet és a magyar sajtónak európai iramot diktáltak. Érdekes következménye volt e zsidó újságírás nemzetközi kapcsolatainak, hogy a magyar irodalom és a magyarság a németiség érdeklődésének tárgyává lesz, mert a magyarországi zsidó újságírók nagy tömege foglalkozik a külföldi lapokban a magyarság ismertetésével. A hazai jelleget hangoztatják és magyarnak mutatkoznak, még ha oly gyökértelenek is, mint pl. a Prágából idevetődött Neustadt Adolf. Így lett a magyarság a német írók, mint pl. Freytag számára etnográfiai érdekességé.

Az európeér irányzat mellett még hangsúlyozottabb a túlzó magyararcú németzsidó írók megjelenése, kik feltétlenül csatlakoznak a magyar reformtörekvésekhez és a német lapok útján jelentékenyen hozzájárultak a forradalmi magyar közvélemény kialakításához. Különösen a *Pester Tagblatt* és a *Der Ungar* vezetnek e tekintetben. Harcolnak a német színház ellen és mozgalmukból nő ki a pesti zsidók Magyarító Egylete is. Egyikük, Dux, a magyar közoktatás hiányával magyarozza e németnyelvű magyarokodás belső ellenmondását. Pukánszky szerint ennek a magyarosító irányznak

végző pontján áll egy Falk Miksa, ki a *Spiegelben* és az *Ungarban* kezdti és a magyar főrendiházban fejezi be pályáját. A költészetben Dóczi Lajost tekinti a magyaros zsidó irány végző hajtásának.

De van egy olyan iránya is ennek a németnyelvű zsidó sajtóirodalomnak, mely nem tart közösséget a magyarsággal, sőt idővel emigrál. Belőle kerül ki a pesti születésű Herzl, a cionizmus megalapítója és az európai híru, de szintén pesti Max Nordau, kinek szellemi folytatói azok a modern magyar írók, kik a siker biztosítása érdekében előbb írják meg színdarabjaikat vagy regényeiket németül, mint magyarul. Végül idézte az előadó Joseph Nadlernek, a nagy német irodalomtörténésznek véleményét, mely szerint Magyarország és Lengyelország tekinthető annak a rezervoárnak, honnan Európa zsidószellemű irodalmi kultúrájának katonái rekrutálódnak.

\*

A Tudományos Élet krónikása nem találhat megfelelőbb és aktuálisabb befejezést havi beszámolójához, mint Serédi Jusztinián hercegprímásnak a Szent István Társulat közgyűlésén elmondott beszédjének egy passzusát, mely szerintünk elsősorban a rögtönzött, vagy félművelt fölényeskedő sajtótudósoknak szól s melyet minden, a tudományba belekontárkodó közéleti férfiú megszívlelhet: «Mivel az igazság legnagyobb ellensége a tudatlanság, érthető, miért szálltak szembe vele az emberek olyan gyakran éppen a mi korunkban. Azért, tisztelt Közgyűlés, mert magas kultúránk hangoztatása ellenére igen nagy tudatlanság tapasztalható mindenfelé. Nem azt mondom én, hogy nem halad előre a tudomány és a technika szinte szemünk láttára; azt sem mondom, hogy nincsenek kiváló tudósaink napjainkban, hanem azt, hogy az emberiség széles rétegei, a nagyközönség sokszor bizony vastag



tudatlanságban van, kivált a hit- és erkölcsi igazságok, továbbá az egyház- és világtörténelem, sőt — ha magunkról beszélünk — a magyar történelem tekintetében is. Ez magábanvéve még nem volna végzetes baj. Hiszen ilyen formán volt ez a multban is. A baj ott van, hogy míg a régi nagyközönség legtöbbször szerényen beismerte, hogy bizonyos kérdésekhez, vagy tudomá-

nyokhoz nem ért, addig mi azt hisszük, hogy mindent tudunk. Ezért azután hozzá is szólunk mindezekhez, kritikálunk mindent, ítéletet mondunk olyan kérdésekben, amelyekről világos fogalmunk sincs. És ítéletünkhöz a félműveltségű ember természetének megfelelően ragaszkodunk».

Akinek fülei vannak a hallásra, hallja meg. *Eckhardt Sándor.*

## Színházi szemle.

### A Nemzeti Színház halottjai.

*Stella Gyula. — Horváth Jenő.*

Mindkettejüket ötvenedik életévükön innen, pályájuk derekán ragadta el a halál. *Stella Gyula* első színpadunkon alig töltött többet egy esztendőnél, férfias külsőt, teljes odaadást, jó képességeket állítva az együttesbe. A közönség egyes kiemelkedőbb színészi alakításainak emlékét inkább fővárosi magánszínpadokról, főleg a Magyar Színházról őrzi megbecsülő kegyelettel, de ahol *Stella* emléke legtovább megmarad, az nyilván az Országos Színészegyesület, melynek élén ő a végveszedelembé jutott vidéki színészetnek ügyét meleg szívvel, fáradhatatlan ügyszeretettel istápolta.

*Horváth Jenő* a Nemzeti Színház kötelékében nőtt nagygyá, hová nyomban a színiiskolából szerződötték. Mikor *Pethes Imre* *Cyranója* először csinált rendet a «finomkodók» színelőadásán: a kövér «sztár»-színészt, *Montfleuryt*, az ifjú *Horváth Jenő* játszotta. Azóta negyedszázadot meghaladó időn át sokat láttuk a színpadon, rendezői kezének nyomát pedig olyankor is akárhányszor üdvösen tapasztaltuk, amikor a játékban személyesen benne sem volt, de benne volt nagy képzettsége, tiszta stílusérzéke, elmélyedő komolysága. Komikumának is valami komoly vonás adott igazi mélységet, legjobb alakításaiban a tiszta humor

rétégeig bocsátkozott alá. *Vízkereszt*-beli felejthetetlen *Böffen Tóbiásában* sok volt a boroskancsó falstaffi bölcsességéből, a *Szentivánéji álom* *Gyula* asztalosában szinte megindítóan rajzolta az oroszlánbőrbe kényszerített nyúl szívűséget. A *mollierei* stílusban meg éppen a jellemfestés legjobb színvonaláig emelkedett, *Arganját*, *Chrysaleját* színjátszásunkban előkelő hely illeti meg. Régi magyar alakjai (a *peleskei nótárius*, *Lombai inspektor*, *Szilvay professzor*) egytől-egyig remekei voltak a *Szigeti József-féle jóízű nagybácsi-stílusnak*. Tragikaibb hangokra is futotta képességeiből az *Ármány és szerelem* *Miller* zenészában, a *Sok hűhó* *Leonatójában* s legutóbb a *Kréta kör* *Má* *mandarinjában*.

A Színművészeti Akadémián harmadik éve szívvel-lélekkel s máris érezhető hatással tanárkodott. Érett *judiciuma*, a hivatás fanatikus tisztelete *kartársai* közt is nagy becsüléshez és tekintélyhez juttatta.

Hűtlenné otthonához csak egyetlen évadra lett, amikor a Népszínház-Vigoperában a második *Nagymamá*-nak, *Blaha Lujzának*, játéktársaként aratta első nagy sikerét a leánykori ideál, *Örkényi ezredes* szerepében. E figurával utóbb végigszolgált a Nemzetiben is *Rákosi Szidi* *nagymamákodását*, néhány héttel ezelőtt pedig legutoljára is ezzel lépett a közönség elé, immár a negyedik *nagymama*: